

ПРЕВОД НА РУСКИТЕ ДЕЕПРИЧАСТИЯ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ИВ. ВАСЕВА

(сб. "Изкуството на превода", изд. "Народна култура", 1969 г.)

Една от най-интересните и трудни проблеми на превода от лингвистично гледище е как да се предаде дадена граматична категория, която няма морфологично съответствие в езика, на който се превежда, или при все че формално съществува, се употребява много по-рядко. При разрешаването на тази проблема съвременната теория на превода изхожда от следните основни положения:

1. Няма непреводими текстове въпреки съществените различия между езиците.
2. Преводът цели да отрази мислите, съдържанието на оригинала, а не да копира езиковите му средства. Затова преводът предава *функциите на езиковите средства* от единия език с функционално еднозначни езикови средства от другия език, наричани *функционални еквиваленти*.¹
3. Функционалните еквиваленти на дадена граматична категория, която изобщо няма формални съответствия или почти не се употребява в езика на превода, могат да се отличават много съществено от нея.
4. Една и съща граматична категория може да има няколко функционални еквивалента, от които трябва да се избере най-подходящият за случая.

Целта на настоящата статия е да разгледа върху тази основа един от най-трудните въпроси на превода от руски на български, а именно - изразяване на руските деепричастия на български език. Досега този въпрос се е решавал или шаблонно - в училищната практика, или субективно и интуитивно - в преводите - и не е намерил правилно

¹ По-подробно виж *Ал. Людсканов*, Принципът на функционалните еквиваленти - основа на преводаческото изкуство, *Ез. и лит.*, 1958, кн. 5, с. 351; *Ал. Людсканов*, *А. Ф. Фёдоров*, Введение в теорията на превода, *Ез. и лит.*, 1958, кн. 6, с. 455-456; *Ал. Людсканов*, За степента на точността при превода, *Ез. и лит.*, 1959, кн. 1, с. 77-78.

научно осветление.²

Посочената трудност се обяснява със следните специфични особености на двата езика:

I. В руския (както и в чешки, полски, сърбохърватски) език всеки глагол от двата вида има деепричастие. Българският език не познава деепричастията от с/в и следователно половината от съществуващите в него глаголи нямат такава форма в своята парадигма.

II. В литературния руски език, както в повечето славянски езици, деепричастията са отдавна призната, общоприета граматична форма с традициите на няколковековна употреба. Тя се среща, макар и не еднакво често, във всички стилове на писмената реч и у всички автори без изключение. В книжовния български език, напротив, деепричастията се срещат средно 10,5 пъти по-рядко (в езика на художествената литература 26,5 пъти по-малко), отколкото в руски език, и то далеч не у всички автори: в 22 (почти 1/3) от анализираниите 75 откъса от художествен, научен и публицистичен стил, написани от различни автори и обхващащи по 6400 словоформи, т. е. около 20 печатни страници, няма деепричастия.

Това се обяснява с редица причини, които ни отвеждат към спецификата на езика и историческата съдба на народа:

1. Както е известно, български език решително предпочита определените глаголни форми - той няма инфинитив, много по-рядко, отколкото другите славянски езици употребява причастията и естествено по-малко ще използва и деепричастията.

2. Петвековното турско иго забавя развитието на българската култура и книжовен език и затова едва след Освобождението - през 90-те години на миналия век - българският език почувствува нуждата от тази форма, присъща на обработения, развит и усложнен синтаксис на литературните езици.

2 Ако не се смятат кратките бележки в учебниците по руски език, систематично насаждащи шаблона, и някои бегли наблюдения в лингвистични статии, виж А. Теодоров - Балан, Позив и отзив за език у нас, Бъл. ез., кн. 3, 1955, с. 201; М. Вългенов, Деепричастия, Бълг. език и литература, 1960, кн. 3, с. 201.

3. Поради новостта и особено поради липсата на класически литературни образци и традиции в употребата на деепричастията отношението към тях е било и е твърде неравномерно: едни злоупотребяват с тях (особено през 30-те години), други – като противодействие – абсолютно ги отричат. В това отношение немаловажна роля изиграват университетът и училището. Покрай мнозинството преподаватели, които настояват за предпазлива, умерена употреба на деепричастията, съгласно постепенно оформилите се изисквания на българската стилистика, има и такива авторитетни педагози (проф. Ст. Романски, Г. Цанев, Цв. Минков), които забраняват на своите ученици да ги употребяват. И тъй като из средата на тези студенти и ученици са излезли днешните наши писатели, преводачи, критици, издателски и редакционни работници, общественици и пр., ясно е, че отгласите на това влияние достигат и до наши дни.

Колко голяма е разликата в честотата на деепричастната употреба в руски и български език, личи от следните данни. В анализираните еднакви по големина (по 6400 словоформи) откъси от прозаически произведения на 25 съветски писатели³ броят на деепричастията се движи между 143 (у М. Горки), 126 (у М. Шолохов), от една страна, и 19 (В. Каверин) – от друга. В 25-те откъса се срещат общо 1651 деепричастия, т. е. по 66 средно на откъс.⁴ В същите по обем откъси от произведенията

3 М. Горки, М. Шолохов, Ю. Казанов, Н. Островски, Ив. Бунин, К. Федин, М. Бубьонов, Ем. Казакевич, А. Коптяева, В. Ажаев, А. Фадеев, В. Инбер, В. Катаев, Д. Гранин, А. Толстой, Б. Полевой, М. Пришвин, В. Панова, Л. Леонов, А. Макаренко, А. Рекемчук, И. Еренбург, Г. Николаева, К. Паустовски и В. Каверин, подредени в низходящ ред според количеството на деепричастията, отбелязани в откъса.

4 В руската научна литература деепричастията се срещат почти 4 пъти по-рядко – средно 17,3 на текст, а в публицистиката – по 17.

на 25 съвременни български писатели⁵ се срещат общо 62 деепричастия⁶, т. е. средно по 2,5 в текст, като броят на деепричастията се движи между 10 (у Ас. Христофоров), 8 (у Д. Димов и Кр. Велков) и нула (у последните 10 автора).

Известна представа за несъвпадащата честота в употребата на деепричастията в двата езика може да даде и опитът на добри преводачи от руски на български език, които – съгласно нормите на нашия език – употребяват от 5 (К. Константинов) до 33 (Г. Жечев) пъти по-малко деепричастия, отколкото автора на превежданото произведение. Така в един откъс, съдържащ в оригинала 100 деепричастия от нс/в, шестима наши преводачи употребяват следните количества български деепричастия:

№	Преводач	Колич. деепр.	Автор	Произведение	Издание
1.	К. Константинов	22	Л. Толстой	Война и мир	Н. култ. 1957
2.	Н. Толчев	14	И. Тургенев	Пролетни води	–“– 1958
3.	з. Статков	9	С. Т. Аксаков	Сем. хроника	–“– 1960
4.	Ат. Далчев	7	К. Симонов	Живи и мъртви	Н. с. ОФ 1961
5.	Л. Стоянов	4	Н. Островски	Как се кал. стом.	Партизд. 1944
6.	Г. Жечев	3	А. Фадеев	Мл. гвардия	Нар. мл. 1954

При това трябва да се има пред вид, че в преводите, общо взето, се срещат повече деепричастия, отколкото в оригиналната художествена литература, тъй като преводачът трудно може да се освободи от влиянието на оригинала. Затова, въпреки че българските деепричастия изразяват същите темпорални съотношения с главното действие

5 Ас. Христофоров, Д. Димов, Кр. Велков, Й. Радичков, К. Константинов, Д. Талев, Н. Тихолов, Ем. Манов, К. Калчев, Ем. Станев, В. Геновска, К. Войнов, А. Гуляшки, П. Вежинов, И. Мартинов, Св. Минков, Орл. Василев, Ст. Дичев, Л. Стоянов, Г. Караславов, Б. Райнов, Ст. Ц. Даскалов, Ив. Остриков, Д. Мантов, А. Дончев – подредени в низходящ ред според броя на деепричастията.

6 По честота на деепричастна употреба в писмения български език първо място заема научният стил (по 4 на 6400 словоформи), второ – публицистиката (по 2,8) и последно – художествената литература (по 2,50).

(показват едновременно, рядко - предходно и по изключение следващо второстепенно действие) и изпълняват точно такива синтактични функции, най-често те трябва да се заменят с други форми. Оттук е ясно колко непълни и поради това и неправилни са съветите, внушавани дълги години от граматиките по руски език, според които руските деепричастия от несвършен вид (за по-кратко по-нататък ще бъдат означавани с нс/в) се превеждат с помощта на българските деепричастия на *-айки*, *-ейки* или описателно с *като* изречения, а деепричастията от свършен вид (съкратено с/в) - с подчинени изречения със съюза *като* или с причастия на *-л*. С това не само се пренебрегват богатите възможности на български език при изразяване функциите на руските деепричастия, но и се нарушават елементарните му стилни норми.

Изборът на най-добро съответствие се определя не само от вида на руските деепричастия, но и от синтактичната им роля и до голяма степен - от стила и характера на произведението. Например в превод на произведение с народна тематика и разговорно-народен стил следва да се употребяват много по-малко деепричастия, отколкото при градски, военен или друг сюжет.

За да се избегне субективност и ненаучност в изводите, статията е изградена върху статистически данни от преводаческата практика на деветнадесет наши добри преводачи⁷ от руски език, като за всеки един от тях е анализиран откъс, съдържащ в оригинала еднакъв брой руски деепричастия - 100 от нс/в и 100 от с/в. Функционалните еквиваленти на

⁷ Д. Божков, Г. Караславов, Хр. Радевски, К. Калчев - "Т. Булба" от Гогол; Д. Подвързачов - "В навечерието" от Тургенев; Л. Стоянов - "Как се каляваше стоманата" от Н. Островски; Тр. Костов - "Двамата капитани" от В. Каверин; М. Грубешлиева - "Млада гвардия" от А. Фадеев; Г. Константинов - "Т. Булба" от Гогол; А. Барух - "Война и мир" от Л. Н. Толстой; Г. Жечев - "Тихият Дон" от М. Шолохов; В. Гешева, Венков - "Ясен бряг" от В. Панова; Г. Жечев - "Млада гвардия" от А. Фадеев; Ст. Каролев - "Майка" от М. Горки; Здр. Сребров, Г. Константинов - "Т. Булба" от Гогол; А. Беливанова - "Школа" от А. Гайдар; К. Константинов - "Война и мир" от Л. Н. Толстой; Н. Толчев - "Пролетни води" от И. С. Тургенев; Зах. Статков - "Семейна хроника" от С. Т. Аксаков; Ат. Далчев - "Живи и мъртви" от К. Симонов.

руските деепричастия са подредени според разпространението им, като се почне от най често срещаните и се свърши с най-редките.

За проверка на изводите се използват и някои преводи от български на руски.⁸

ПРЕВОД НА ДЕЕПРИЧАСТИЯТА ОТ НЕСВЪРШЕНВИД

I. Най-често (в 821 от общо 2000 анализирани случая, тоест 41%) руските деепричастия от нс/в се превеждат на български език описателно с подчинено изречение със съюза *като* + гл. сказуемо от нс/в. Тази честа употреба се обяснява с обстоятелството, че посочените подчинени изречения могат да изразяват и двете функции на деепричастията:

а) на *второстепенно сказуемо* без или с едва доловим обстоятелствен оттенък; напр.: Видел?! – заорал Тимка, *подпрыгивая* на одной ноге – Видя ли? – зарева Тимка, *като* подскочаше на един крак (Гайдар, Школа)⁹;

б) на *предикативни обстоятелства за начин на действие*, напр.: Можно кататься, *отталкиваясь одной ногой* – Можеш да се возиш, *като се засилваш с един крак* (В. Панова, Ясен бряг), *за време*, напр.: Иногда, *просыпаясь по ночам*, я видел ее за столом. – Понякога, *като се събудех нощем*, я виждах, седнала до масата (Кавер., Двамата капитани) и пр.

Ако деепричастната конструкция има причинно значение, то се изразява твърде неясно с разглеждания тип изречения и затова е по-добре вм. *като* да се употреби причинен съюз *понеже*, *защото*, *тъй като*. Напр.: Мы согласились, *зная что это доставит ей удовольствие* – Ние се

⁸ На "Тютюн" от Д. Димов (ГИХЛ, 1961, ч. 2); "Снаха", Г. Караславов (ОГИЗ, 1949); "Гераците", Ел. Пелин (ГИХЛ, 1962, т. 2); "Летен ден", Ел. Пелин, т. 1; *Ив. Вазов*, Избранные произведения, Детгиз, 1952 г.

⁹ За по-голяма краткост името на преводача се съобщава само ако са анализирани няколко превода на една и съща книга, правени от различни преводачи (напр. "Тарас Булба" и "Война и мир" и пр.).

съгласихме, понеже (ср. като) *знаехме, че това ще ѝ достави удоволствие.*

Ако в руското изречение има няколко деепричастия при едно общо сказуемо, превеждането им описателно с *като (след като, тъй като)*, употребено пред първото от тях, е единственият правилен начин, при който се избягва както натрупването на няколко деепричастия – нещо недопустимо за български език, – така и на няколко недиференцирани по значимост лични глаголи. Напр.: Шубин започна да моделира фигурата на Зоя, *като клатеше глава, мърмореше нещо и се смееше – ... покачивая головой, бормоча и посмеиваясь* (Тург., В навечерието, прев. Д. Подвързачов.).

От включените в анализа преводачи най-често си служат с подчинени изречения със съюза *като* Д. Подвързачов (64 от 100-те руски деепричастия от нс/в са преведени така), Г. Караславов (62%), Хр. Радевски (59%), Н. Толчев (52%) и др., а най-рядко – А. Барух (16%).

II. Второ място между българските функционални еквиваленти на руските деепричастия от нс/в (450 от 2000, тоест 23%) заемат личните форми на съответните глаголи, употребени без подчинителен съюз. И това е естествено: докато подчинените изречения със съюза *"като"* могат да предадат и двете синтактични функции на деепричастията – *предикативна* (необстоятелствена) и *предикативно-обстоятелствена*, – личните глаголи без подчинителен съюз отразяват само първата (сказуемната). При това те могат да се употребяват вместо руските деепричастия, при условие че действието на последните само граматически е подчинено на главното действие, но не зависи от него по смисъл. При този начин на превеждане действията, изразени в оригинала с деепричастия, престават да бъдат второстепенни и стават във всяко отношение равностойни с главното действие, а деепричастната конструкция се трансформира във второ главно изречение. Напр.: Но полицейские долго еще стояли, *разговаривая вполголоса* – Но полицаите стояха още дълго *и разговаряха тихичко* (Фадеев, Млада гвардия).

Обикновено второстепенните (деепричастни) сказуеми, изразяващи едновременно допълнителни действия, допускат двояк превод: а) с подчинени изречения с *като* (но полицаите стояха още дълго, *като разговаряха тихичко*) и б) със самостоятелен глагол - сказуемо (виж по-горе).

Първият вариант има това предимство, че запазва релефността на руската фраза със степенуване на главни и второстепенни действия. Вторият вариант е за препоръчване от стилно гледище, когато в същото сложно изречение има и други подчинени изречения с фонетично сходни съюзи (*който, когато, както* и т. н.), а също така, когато руското деепричастие има слаб причинно-следствен оттенък. Напр.: Не хотелось говорить громко, *нарушая мирную задумчивость людей* - Не ти се искаше да говориш високо и да нарушаваш тихите размисли на хората (М. Горки, Майка, прев. Г. Бакалов, Ст. Каролев).

Повечето преводачи употребяват доста предпазливо самостоятелни глаголни сказуеми вместо деепричастни. Най-често (понякога без основание) прибегва към тях Г. Жечев (42%), а най-рядко Л. Стоянов, Зах. Статков (12%) и Хр. Радевски (13%).

III. Значително по-рядко (в 193 от 2000 случая, тоест 10%) руските деепричастия от нс/в се превеждат с български деепричастия, които също така могат да бъдат както второстепенни сказуеми (напр.: ...спрашиваает К., *трогая...* - пита К., *давайки ход*, Ясен бряг), така и предикативни обстоятелства, напр.: Край нас, *подрънквайки с ключовете* (*громыхая ключами* - начин на действие), мина пазачът Семьон (Гайдар, Школа). Друг път (кога ? - време), *разговаряйки с леля Даша*, тя каза за някого... (Каверин, Два капитана);... отговори натъжен Серьожа, *чувствувайки* (причина), че ей сега Васка ще го ограби (В. Панова, Ясен бряг).

Анализът показва, че преводачите проявяват много нееднакво отношение към деепричастията: едни (под влияние на оригинала) ги употребяват по-често, отколкото е допустимо за български език (А. Барух - 33%, Калчев - 26%, К. Константинов - 22%), други напълно ги

игнорират (Г. Караславов, Хр. Радевски, Г. Константинов) или почти не си служат с тях (Г. Жечев - 1%, М. Грубешлиева - 2%).

Смятам, че абсолютното изгонване на деепричастията от преводите (а и от оригиналната литература!), което е станало практика на мнозина преводачи, редактори и някои колективи (напр. "Нар. младеж"), не е оправдано, тъй като тази форма обогатява синтаксиса и реално съществува в нашия език, макар и със значително по-ограничена употреба.

IV. Четвърто място (207 от 2000, т. е. в 10% от случаите) заемат разнообразните начини, чрез които в превода се подчертава и *изяснява обстоятелствената функция* на деепричастията. Тук можем да отнесем *предложно-именните съчетания, подчинените обстоятелствени изречения* и по изключение - *наречията*.

а) Най-често (в 107 от 2000 примера, т. е. 5,4%) обстоятелствената функция на руските деепричастия от нс/в се предава на български чрез предложно-именни съчетания с предлозите *с, на, от, в*. От тях най-разпространените са:

с: с усмивка (улыбаясь), *с насмешка* (усмехаясь), *със смях* (смеясь), *с плач* (плача), *със закани* (грозя), *със запъване*, *със заекване* (запинаясь), *с пъшкане* (кряхтя), *с ръмжене* (фырча), *с накуцване* (хромяя), *с трепет* (дрожа) и пр.

Повечето от тези съчетания, както и съответните руски деепричастия, изразяват начин на действие и се отнасят към сказуеми, означаващи говорене или движение: напр.: ... говорил, *запинаясь* - ... говореше *със запъване* (Гайдар, Школа).¹⁰

на: на прощаване (прощаясь), *на връщане* (возвращаясь), *на отиване*, *на тръгване* (уходя), *на излизане* (выходя...), *на лягане* (ложась спать), *на ставане* (вставая) и пр. По-голямата част от посочените съчетания означават време и се отнасят към сказуеми, изразяващи говорене; напр.: *Прощаясь*, Артем казал... - *На прощаване* А. каза

¹⁰ Предлогът *с* понякога замества съзнателно и оправдано пропуснатото деепричастие *носейки, държейки*. Напр.: Влязоха трима келнери *с грамада немити чинии* (*неся груды грязной посуды*). (Н. Островски, Как се каляваше стоманата.)

(Островски, Как се каляваше стоманата); *На връщане (возвращаясь)* погледна изгрева (Шолохов, Тихият Дон);

от: от страх (боясь, опасаясь), *от срам* (стыдясь) и др. означават причина; напр.: Наведе глава атаманът *от срам за голотата си* (Гогол, Тарас Булба);

в: в очакване (пережидая), *в надпревара* (перегоняя друг друга), *в самозабрава* (не помня себя) – означават начин или причина и пр.; напр.: Павка се спря под стълбата *в очакване, докато тоя мине в кухнята* – ... *пережидая, когда тот пройдет в кухню* (Островски, Как се каляваше стоманата).

От включените в анализа преводачи най-често използват тези сполучливи функционални еквиваленти на руските деепричастия от нс/в Л. Стоянов и Зах. Статков (14%), а най-рядко М. Грубешлиева, Г. Жечев и Г. Константинов (2%).

б) Много по-рядко, отколкото би трябвало (само в 82 от 2000 примера), деепричастните конструкции, изразяващи време, причина, условие, отстъпление, се превеждат със съответните обстоятелствени подчинени изречения със съюзите : *когато, докато, щом; понеже, защото, тъй като,*

дето; ако, щом; за да и пр., напр.: *Волновалась, впервые прикалывая на грудь комсомольский значок* – Вълнуваше се, *когато сложи за пръв път на гърдите си комсомолска значка* (В. Панова, Ясен бряг); *Не ходил никуда, боясь немоты своей* – Не ходех никъде, *защото се страхувах от немотата си* (Каверин, Двамата капитани.); *Прасковья Ивановна, вопреки че страдала от побои (страдая от побоев), не искала и да чуе за каквато и да било сделка* (Аксаков, Семейна хроника); *Н. А. намекваше за това обстоятелство, за да оправдае връзките си с А. Христиановна* – ... *оправдывая свое знакомство с А. Хр.* (Тургенев, В навечерието, прев. Д. Подвързачов.)

Ограничената употреба на посочените подчинени изречения, които са често пъти най-сполучливият, ако не и единствен функционален еквивалент на руските деепричастни конструкции с обстоятелствено

значение за причина, условие, отстъпване, цел, се обяснява не с неразпространеността на последните, а вероятно с установилата се традиция да се превеждат всички деепричастия с *като* и на второ място с широко разпространения механичен, шаблонен начин на работа без необходимото задълбочаване в текста на оригинала, без изясняване на разнообразните обстоятелствени отношения между главното и второстепенното действие. Съюзът *като* господствува за сметка на всички останали подчинителни съюзи с обстоятелствено значение дори в преводите на писатели като Г. Караславов, Хр. Радевски и др., които в собственото си творчество го употребяват много по-рядко.

в) Понякога (в 18 от 2000 случая) ярката обстоятелствена функция на руски деепричастия без пояснителни думи се предава сполучливо с наречия. Напр.: *бързо, набързо* (торопясь), *бавно* (не торопясь), *неподвижно* (не шевелясь), *неуморно* (не уставая), *усмихнато* (улыбаясь), *навъсено* (хмурясь), *мижишком* (щурясь), *смеешком* (смеясь) и др. Напр.:... *ухилено* рече той - *ухмыляясь*, проговорил он (Д. Димов, Тютюн).

V. Последно място между функционалните еквиваленти на руските деепричастия от нс/в заемат *причастията* (действителни на *-л* и страдателни на *-н, -т*) и *подчинените определителни изречения*; те отразяват и подчертават друга, сравнително рядко срещана синтактична функция на руските деепричастия - *обстоятелствено-определителната* (в 150 от 2000 примера).

а) Най-често обстоятелствено-определителната функция на руските деепричастия се изразява на български със страдателни причастия и отглаголни прилагателни на *-н* или *-т*. От тях най-срещаните са: *изправен* (стоя), *разтреперан* (дрожа), *засрамен* (стыдясь), *задъхан* (задыхаясь), *загледан* (глядя), *заслушан*(слушая), *усмихнат* (улыбаясь), *замечтан* (мечтая) и пр.; напр.: Аксинья шла рядом, *держась за стремя* - А. вървеше до него, *уловена за стремето* (Шолохов, Тихият Дон).

б) Миналите действителни причастия от свършен вид на *-л* сравнително по-рядко могат да съответствуват на руски деепричастия

от нс/в. В преводите най-много се срещат: *легнал* (лѐжа), *седнал* (сидя), *клекнал* (сидя на корточках), *застанал* (стоя), *коленичил* (стоя на коленях), *хванал* (държа) и др.; напр.: Двое военных, *стоя на обочине шоссе*, разговаривали... - Двама военни, *застанали към края на шосето*, разговаряха с един задържан цивилен (К. Симонов, Живи и мъртви). Както показват примерите, деепричастията от *сидеть*, *стоять*, *лежать*, както и посочените български причастия на *-л*, означават резултат на завършено вече действие, което се възприема като продължително състояние, едновременно с главното действие. За съжаление много от нашите преводачи (Радевски, Г. Константинов, Беливанова и др.) не си служат с тези сполучливи функционални еквиваленти на посочените руски деепричастия.

в) Ако деепричастната конструкция се намира непосредствено след подлога и изпълнява функцията на своеобразно негово определение с обстоятелствен оттенък (най-често за причина), тя може да се преведе с подчинено определително изречение. Последното се наблюдава рядко (в28 от 2000 примера); напр.:... *пришептывал П. П., не попадая жалом крючка в насадку* - ... мърмореше Панталей Прокопиевич, *който не успяваше да набодне стръвта на куката* (Шолохов, Тихият Дон).

г) В единични случаи деепричастията със слабо предикативно и ярко качествено значение могат да се превеждат с прилагателни, напр. *горд с* (гордясь...), *учуден* (дивясь), *неподвижен* (не двигаясь, не шевелись), *готов да...* (собираясь+инф.) и пр. и още по-рядко със сегашни действителни причастия: *придържащ* (придерживая) и пр. Напр.: ... *не шевелясь*, сидела как бесчувственная - ... и остана *неподвижна* като безчувствена (К. Симонов, Живи и мъртви).

ПРЕВОД НА ДЕЕПРИЧАСТИЯТА ОТ СВЪРШЕН ВИД

I. Както деепричастията от нс/в, така и деепричастията от с/в, особено ако те са в деепричастна конструкция, се превеждат най-често (в 800 от 2000 примера, тоест 40%) описателно, с подчинени изречения

със съюза *като*. Освен „второстепенност“ тези подчинени изречения предават сполучливо и значението за предходност по отношение на главното действие, което е характерно за деепричастието от с/в; напр.: *Като изпуши цигарата си, той повика фелдфебела - Докурив сигарету,* он вызвал фельдфебеля (Д. Димов, Тютюн). Особено ясно означават предходност деепричастия от с/в, намиращи се пред сказуемото; напр.: *Вздъхнув, Марьяна оделась и пошла домой - Като въздъхна* (след като въздъхна), Мариана се облече и тръгна за в къщи (В. Панова, Ясен бряг). Ако деепричастието от с/в се намира след сказуемото, то изразява твърде неясно предходност и затова се превежда рядко със *след като*. Нещо повече: ако е след глагола, то се възприема като едновременно или следващо след главното действие. Всички тези оттенъци се предават сполучливо с посочените подчинени изречения с *като* и затова обикновено този е начинът за превеждане на всички постпозитивни деепричастия от с/в; напр: - *Убъют!* - потвърдил Игнат, *кивнув* - *Ще ни пребият!* - потвърди Игнат, *като поклати глава* (М. Горки, Майка, прев. Ст. Каролев).

Докато при деепричастията от с/в, употребени пред сказуемото, е възможен покрай *като*+глагол и друг вариант - с лична глаголна форма (срв. Мариана *въздъхна, облече се и тръгна* за в къщи), при употребените след сказуемото деепричастия такъв превод не е възможен, тъй като глаголите, употребени на мястото на деепричастието, ще означават следващо действие.

Останалите обстоятелствени функции на деепричастията от с/в (без темпоралната) се изразяват рядко с разглежданите *като*-изречения. Това личи от следната съпоставка: от 115 подчинени изречения със съюза *като*, на които в оригинала съответствуват руски деепричастия от с/в, 97 изразяват второстепенно предходно действие с темпорален оттенък, 15 - начин на действие, 2 причина и 1 отстъпване. Последните три функции са изразени неясно, напр.:... *вставила она, приподняв брови* - ... *добави тя, като вдигна вежди* (Л. Толстой, Война и мир, прев. К. Константинов). Тоня остановилась, *заметив внизу у пруда удочку* -

Тоня се спря, *като видя* (= защото видя) *долу въдица* (Н. Островски, Как се каляваше стоманата).

От включените в анализа преводачи особено често използват този начин за превод на руските деепричастия от с/в Н. Толчев (54%), Хр. Радевски (53%), Сребров, Г. Константинов (51%), Л. Стоянов (47%). Такава прекалено честа употреба на съюза *като* не само шаблонизира работата, но и стилно отежнява и изсушава преводите и затова трябва да се избягва.

II. Второ място между българските функционални еквиваленти на руските деепричастия от с/в заемат личните форми на глагола, употребени като независими, самостоятелни сказуеми. Така са преведени 20% (398) от анализираните 2000 случая. Големият процент се обяснява с обстоятелството, че доста често в руски език деепричастията се употребяват в необстоятелствена функция: изразяват съвсем слаба смислова, а понякога дори само граматична зависимост. От друга страна, заместващите ги в превода самостоятелни глаголи от с/в пред друг глагол от с/в сполучливо изразяват *предходно* (но не и второстепенно) действие; напр.: *Притворив дверь, я стал будить сестренку - Притворих вратата и започнах да будя сестричката си* (Гайдар, Школа). *Увлечшись работой, я совсем позабыл о своих несчастьях - Аз се увлякох в работата и съвсем забравих за своите нещастия* (пак там).

Колко оправдан е този начин на изразяване, личи от обратните преводи - от български на руски: почти винаги, когато в българското изречение има три-четири глагола от с/в, в руския превод първите два-три от тях се изразяват с деепричастия от с/в; напр: *Господинът повдигна голямата яка на вълчия си кожух, потъна в него и също тъй се замисли - Подняв огромный воротник волчьей шубы и утонув в нем, задумался и седок* (Ел. Пелин).

Ако деепричастията от с/в се намират след глагола, към който се отнасят (също от с/в), те се превеждат много рядко със самостоятелен глагол, и то само ако не означават предходно действие; напр.: ...

сказала она, *отняв у меня свою руку* – каза тя и *дръпна* ръката си (Пушкин, Капитанска дъщеря, прев. К. Константинов).

Ако постпозитивните деепричастия от с/в изразяват ефекта, резултата на главното действие, то личната глаголна форма, употребена като самостоятелно сказуемо, е най-честият и сполучлив начин за превеждането им. Напр.: *Вспыхнула* спичка, *тускло осветив* шевелившуюся *грудю сапог, мешков ...* – *Пламна* кибрит и *освети* мъждиво раздвижения куп ботуши, торби.. . (Гайдар, Школа).

От всички включени в анализа преводачи най-често използват самостоятелни гл. сказуеми на мястото на руските деепричастия от с/в А. Барух (41%), Г. Жечев (39%), А. Беливанова (38%), К. Константинов (35%). Толкова често пренебрегване на изразената в оригинала второстепенност, зависимост на едните действия от другите е нежелателно и опасно, тъй като то води не само до заличаване релефността на фразата, но и съществено променя стила.

III. Трето място между функционалните еквиваленти на руските деепричастия от с/в заемат миналите причастия от с/в (450 от 2000, тоест 22%) и най-вече миналите действителни причастия от с/в на *-л* (339, тоест 17%). Обикновено те съответствуват на руски деепричастия от с/в с перфектно значение, които означават не самото предходно действие, а неговият резултат. Причастията на *-л* също така представят действието като признак на лицето, което го е извършило преди главното действие, и затова са най-добрите техни функционални еквиваленти ; напр.: *Милиционерът седеше до него, молитвено скръстил двете си ръце и стиснал пръсти* – ... *сидел ... сложив руки и сжав пальцы* (К. Симонов, Живи и мъртви); *Она лежала, запрокинув голову* – Тя лежеше, *отметнала глава* (Шолохов, Тихият Дон). Срв. също: *смотрит* (слуша), *прищури*в (*зажмури*в) *глаза* – *гледа* (слуша), *присвил очи*; *стоит* (*сидит*), *потупив* (*опустив*) *глаза* – *стои* (*седи*), *навел очи*; *глядит* (*смотрит*), *выпучив* (*вытаращив*) *глаза* – *гледа*, *ококорил* (*опулил*) *очи*; *стоит*, *наклонив* (*склонив, повесив, потупив, опустив*) *голову* – *стои*, *навел глава*; *стоит*, *заложив* (*засунув*) *руки в карманы* – *стои*, *пъхнал*

ръце в джобовете; слушае, скрестив руки на груди - слуша, скръстил ръце на гърди и др.

Както показват примерите, руските деепричастия от с/в с перфектно значение се употребяват след глаголи, означаващи състояние, движение, възприемане и пр., и имат при себе си пряко допълнение, показващо част от човешкото тяло (глаза, глава, ръка, нога, палеци и пр.), с което образуват почти устойчиви съчетания.

Българските действителни причастия от с/в се употребяват при по-широк семантичен кръг от глаголи, тъй като изпълняват по-разнообразни функции: те могат да означават не само *начин на действие* напр.: Воловете, *свели глави*, едва местеха подбитите си крака (Гуляшки, с. Ведрово), - но и *време* - напр.: *Останал сам*, дълго седях умислен пред прага на Бърлогата (Христофоров, Вуцидей) - и много често *причина* - напр.: *Загубил родина и близки*, самотен, той изливаше всичката си обич към това животно (Ст. Ц. Даскалов, Вода от манастира). Ето защо те съответствуват не само на посочените руски деепричастия от с/в, означаващи начин на действие, но и на онези, които показват време, причина и пр.; напр.: а)... Пишеше протокол (как?), *сложил бележника на коляното си - ... положив блокнот на колено* (К. Симонов, Живи и мъртви); б) *Погребал баща си* (кога? - *похоронив отца*), Пантелей се вкопчи в стопанството (Шолохов, Тихият Дон); в) Шубин ... *остановился, услышав за собой медленный голос У. И.* - Шубин ... се спря (защо?), *чул зад себе си бавния глас на Увар Иванович* (Тургенев, В навечерието, прев. Д. Подвързачов).

Но макар че българските действителни причастия сполучливо предават най-различни обстоятелствени оттенъци на руските деепричастия от с/в, не трябва да се злоупотребява с тях, тъй като, изразявайки не самото действие, а неговия резултат, те намаляват действеността, непосредствеността на изобразяването: ето защо, когато не изразяват начин на действие (т. е. когато не съответствуват на перфектни деепричастия от с/в, а имат други обстоятелствени отсенки), те трябва да се употребяват много предпазливо, и то главно за да се

избегне натрупването на подчинени изречения.

От включените в анализа преводачи най-много – повече, отколкото трябва – си служат с еловите причастия Г. Караславов и Л. Стоянов (28 и 27% от руските деепричастия от с/в превеждат така). В преводите на последния нерядко български действителни причастия са употребени неправилно на мястото на руски деепричастия от с/в, изразяващи предходно действие, а не неговия резултат. Напр.: *Изскочил* на брега и *обърнал се* към връхлитащия Сухарко, Павка си спомни ... (Н. Островски, Как се каляваше стоманата) *вм. Като* (след като) *изскочи* на брега и се *обърна* към ... С., Павка си спомни ...

Освен с причастия на *-л* руските деепричастия от с/в с перфектно значение могат да се превеждат и с предложно-именни съчетания от типа: *с отменати ръце* (закинув руки), *с дигнати ръце* (подняв руки), *с протегнати ръце* (протянув руки), *със скръстени ръце* (скрестив руки); *с вдигната глава* (закинув голову), *с наведена глава* (опустив голову); *със затворени очи* (закрыв глаза), *с наведени очи* (опустив глаза); *със затаен дъх* (затаив дыхание) и пр.; напр.: Аз стоях до Враната *с отворена уста* (разкрыв рот) (Гайдар, Школа). *С наведени очи* (опустив глаза), синът спокойно вървеше след нея (Л. Толстой, Война и мир, прев. К. Константинов.)

Оправдаността на този начин за изразяване функциите на перфектните деепричастия от с/в се потвърждава от практиката на руските преводачи от български. Напр.: Дядо Йорго слушаше *с отворена уста* – Дед Йорго слушал, *разкривши рот* (Д. Димов, Тютюн). Павел газеше наведен, *със стиснати зъби*. Павел брел по воде, *сутулясь и стиснув зубы* (пак там).

Посочените съчетания са синонимични на обособените обстоятелствени определения с минали действителни причастия на *-л*. (Срв. напр.: ... разказваше, *затворил очи* ... и ... разказваше *със затворени очи*; ... вървеше, *навел глава* ... и ... вървеше *с наведена глава*), но от морфологично и синтактично гледище действителните причастия стоят по-близо до деепричастията и затова те са най-

разпространените и най-сполучливите им еквиваленти.

Някои от преводачите (Г. Жечев, Беливанова) пренебрегват неоснователно предложно-именните съчетания, които в преводите на К. Константинов, Н. Толчев, Ат. Далчев, Зах. Статков и др. са много сполучливо и умерено използвани.

Значително по-рядко (в 91 от 2000 случая, тоест 5%) руските деепричастия от с/в се превеждат с български *страдателни причастия* от минало време с/в на *-н, -т*. Подобно на действителните причастия и те се срещат главно в обособени конструкции и съчетават определителното с обстоятелственото значение; напр.: *Сгрудившись кучками*, они говорили громко - *Събрани на групички*, те говореха високо (А. Гайдар, Школа); *С часове лежеше, обърната към стената - отвернувшись к стене* (К. Симонов, Живи и мъртви); *Аксиния дотича запъхтяна (запыхавшись) в къщи* (Шолохов, Тихият Дон).

Най-често на мястото на руските деепричастия от с/в се срещат следните български страдателни причастия и прилагателни от глаголни основи: а) *усмихнат* (улыбнувшись), *прегърнат* (обнявшись), *обърнат* (обернувшись), *опънат*, *проснат* (растянувшись), *облегнат*, *облакътен* (облокотясь), *превит* (согнувшись) и пр.; б) *подпрян* (прислонясь), *разкрачен* (расставив ноги), *наведен* (нагнувшись), *зачервен* (зардевшись), *зарадван* (обрадовавшись), *ядосан* (обозлившись), *уплашен* (испугавшись), *уморен* (устав) и пр.

Прави впечатление, че почти всички изтъкнати страдателни причастия и прилагателни съответствуват на руски деепричастия, образувани от възвратни глаголи, и от стилно гледище представляват по-сполучливи еквиваленти, отколкото съответните възвратни действителни причастия. Срвн. *усмихнат* и *усмихнал се*; *прегърнати* и *прегърнали се*; *подпрян* и *подпрял се*.

За обогатяване и разнообразяване езика на преводите тези форми трябва да бъдат използвани по-често като функционални еквиваленти на руските деепричастия от с/в, отколкото в работите на Толчев, Сребров, Г. Константинов (1%), Г. Караславов, Зах. Статков, А. Барух (2%)

и др.

IV. Както при превода на деепричастията от нс/в, така и тук подчинените обстоятелствени изречения (без тези с *като*) не заемат мястото, което им се пада, въпреки че при причинно, целево, отстъпително значение на деепричастната конструкция те са най-вярното съответствие. Това важи особено за случаите, когато върху нея пада логическото ударение и тя трябва да се подчертае. И тук е необходимо да се противопостави на шаблона (с *като* или неподчинен самостоятелен глагол), продиктуван само от вида на деепричастието, съзнателният анализ на текста, при който се разкриват и изясняват смисловите отношения между главното и второстепенното действие. Ако между тях съществуват например *темпорални* отношения, те най-ясно се изразяват със съюзите *когато*, *след като*, *щом* (последното - при непосредствено предходно действие); напр.: Ладно, - казал Полинин, *выслушав ее* - Добре - рече Полинин, *след като я изслуша* (К. Симонов, Живи и мъртви); *Проводив Степана в лагера*, решила ... - *След като изпрати Степан в лагера*, тя реши да се среща колкото се може по-рядко с Гриша (Шолохов, Тихият Дон). *Выйдя на улицу*, я удивил, что так холодно - *Когато излязох на улицата*, аз се зачудих защо е тъй студено (Каверин, Двамата капитани); *Демобилизовавшись*, поехал прямо к ней - *Щом се демобилизира*, се запъти право при нея (В. Панова, Ясен бряг).

Ако темпоралната деепричастна конструкция е употребена с отрицание, тя се превежда не само с препоръчваното в учебниците *без да*, но и с много по-изразителното *преди да*; напр.: Он не хотел отвечать, *не узнав подробностей* - Той не искаше да отговори, *преди да е научил подробности*.

Деепричастия с условно, причинно, отстъпително, целево значение се срещат много по-рядко, но обстоятелственото им значение се чувства доста ясно в контекста, напр.: В этом легко убедиться, *перелистав несколько книг ...* - В това лесно ще се убедите, *ако прелистите* [условие] *няколко книги из живота на безпризорните*

(Каверин, Двамата капитани);... *Еще ничего не сделав*, он считался активистом – Стахович се смяташе за активист, *макар да не беше направил* [отстъпка] *още нищо* (Фадеев, Млада гвардия); Он няколко разрумяnilся, *прогалопировав эти три версты* – *Тъй като беше галопирал тия три версти*, той се беше малко позачервил (Л. Толстой, Война и мир, прев. К. Константинов).

Преводачи като Зах. Статков, К. Константинов, М. Маджаров, Н. Толчев, Ат. Далчев умело си служат с тези сполучливи функционални еквиваленти на деепричастията от с/в в обстоятелствена функция. Но има и такива (Г. Караславов, А. Барух, А. Беливанова), които никога не си служат с тях.

Единични деепричастия от с/в с ярко обстоятелствено значение и отслабена глаголност се превеждат на български език с *наречия*; напр.: *неподвижно* (не шелохнувшись), *мълчаливо* (смолкнув), *отпуснато* (развалившись) и пр.

И така, въз основа на извършения анализ можем да направим следните изводи:

I. Въпреки че в българския език няма деепричастия на с/в, а съществуващите в него деепричастия от нс/в на *-айки*, *-ейки* се употребяват несравнено по-рядко, отколкото руските деепричастия, преводът може да отрази абсолютно всички значения и оттенъци на руските деепричастия.

II. Като функционални еквиваленти на руските деепричастия в българския език се употребяват подчинени обстоятелствени изречения, лични глаголи (като независими сказуеми), действителни и страдателни причастия от с/в на *-л*, *-н*, *-т* (най-често обособени), предложно-именни съчетания с обстоятелствено значение, в единични случаи наречия и подчинени определителни изречения.

III. Изборът на най-добрия (от няколко възможни) или на единствено възможния функционален еквивалент изисква предварителен грижлив анализ на оригинала с цел да се изяснят, от една страна, видо-

временните съотношения между второстепенното (деепричастно) и главното действие, а, от друга – синтактичната и стилистична функция на деепричастието или деепричастната конструкция, взета в широк контекст.

IV. Механичното превеждане на деепричастията по определен шаблон, без оглед на тяхната синтактична и стилистична роля, е широко разпространена и опасна слабост на нашите преводи от руски, която води до елиминиране богатите възможности на родния език.

V. Анализът на откъси от произведения, различни по сюжет и стил, превеждани от различни преводачи, ни помага да установим следните най-важни съотношения между руските деепричастия и техните български функционални еквиваленти:

1. Руски деепричастия от двата вида, употребени като *второстепенни сказуеми* без или с едва забележим обстоятелствен оттенък, се превеждат на български или с подчинени изречения със съюз *като*, или със самостоятелни глаголи-сказуеми (без подчинителен съюз). Първият вариант се предпочита, когато контекстът налага да се подчертае зависимостта на деепричастното действие от главното или ако към едно сказуемо се отнасят няколко деепричастия – в такъв случай съюзът *като* се употребява само пред първото, но се отнася към всички второстепенни сказуеми. Вторият вариант е по-добър, когато деепричастното действие логически не зависи от главното или ако и без това в изречението има други подчинени изречения (за да се избегне натрупването).

В тази функция умерено могат да се употребяват и съответните български деепричастия.

2. Ако руските деепричастия имат ясно доловимо *обстоятелствено значение*, тоест ако са употребени като "предикативни обстоятелства", те могат да имат следните български съответствия:

A. Ако изразяват *начин на действието*, деепричастията от *нс/в* се превеждат:

а) описателно с *като*;

б) с деепричастия (рядко);

в) с предложно-именни съчетания (*с усмивка, с плач* и т.п.).

Деепричастията от *с/в* се превеждат:

а) с причастия на *-л*;

б) с предложно-именни съчетания от типа *с наведена глава*;

в) със страдателни причастия.

Б. Ако изразяват *време*, деепричастията от *нс/в* се превеждат :

а) с подчинени изречения с *като, когато*;

б) с деепричастия(рядко);

в) с предложно-именни съчетания от типа *на отиване, на лягане*.

Деепричастията от *с/в* се превеждат:

а) с подчинени изречения с *като, след като, когато, щом*;

б) с действителни причастия от *с/в* на *-л* (рядко).

В. Ако означават *причина*, деепричастията от *нс/в* се превеждат:

а) с подчинени причинни изречения със *защото, понеже, тъй като*;

б) с деепричастия (рядко);

в) с предложно-именни съчетания от типа *от страх, от срам*.

Деепричастията от *с/в* се превеждат:

а) с подчинени причинни изречения със съюзите *понеже, защото, тъй като*;

Г. Ако имат *условно, отстъпително* или *целево* обстоятелствено значение, деепричастията от двата вида се превеждат със съответните подчинени обстоятелствени изречения, а тези от *нс/в* понякога и с деепричастия.

Д. Ако имат обстоятелствено-определителен оттенък, деепричастията от двата вида се превеждат с подчинени определителни изречения или с български действителни и страдателни причастия.

Големите успехи на културата, а така също на преводаческата практика задължават да се излезе от фазата на ненаучните и интуитивни търсения на възможни, но не винаги най-добри съответствия и да се постави преводаческата дейност върху здрави

научни основи. Време е вече да се обобщи опитът на талантиливи български преводачи и писатели - добри стилисти, и на тази основа да се изработи стройна система от съотносителни езикови средства - взаимнозаменяеми функционални еквиваленти, - които биха облекчили трудната и отговорна работа на преводача.